

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) www.economy.nauka.com.ua | № 5, 2022 | 26.05.2022 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2022.5.200](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.5.200)

УДК [338.2:343.37]:316.32

*О. Р. Горін,
магістр, Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: 0000-0003-3747-1757*

ДЕТЕРМІНАНТИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

*О. Horin
Master's degree, Ivan Franko National University of Lviv*

DETERMINANTS OF SHADOW ECONOMY IN THE GLOBALIZED WORLD

У статті досліджено теоретичні основи тіньової економіки у розрізі сучасного світового господарства, а саме визначаються її поняття та складові, узагальнюються та характеризуються підходи до класифікації видів неформальних економічних відносин. Узагальнено причини виникнення та механізми функціонування «сірих» та «чорних» ринків, виділено їх загрози для національних економік та світового господарства в цілому. Автором визначено основні риси тіньової економіки, до яких можна віднести її системність та мобільність, а також наголошено на поширенні тіньових схем між суміжними секторами економічної діяльності – так званий ефект мультиплікатора. Наголошено на необхідності вироблення та застосування урядами країн світу методів боротьби з нелегальною економічною активністю з метою мінімізації негативного впливу тіньової економіки на добробут населення, втрат коштів бюджетами держав та обсягів нелегального переміщення товарів.

The article examines the theoretical foundations of the shadow economy in the context of the modern world economy. Despite of non-availability the final and uniform definition of shadow economy in literature, the author determines the concepts and components of shadow economy, summarizes and characterizes approaches to the classification of types of informal economic relations. It is underlined that the shadow economy is in constant motion, characterized by continuous development and changes, and its directions are also adjusted in accordance with changes in national tax and regulatory systems. In this regard, it is also almost impossible to make an accurate estimate of the size of the shadow economy, in particular the illegal flows of international trade. Nevertheless, the causes and mechanisms of functioning of “gray” and “black” markets are summarized, their threats to the economies on the national and global levels are highlighted. The article identifies the main features of the shadow economy, which include its systemic nature and mobility, and emphasizes the spread of shadow schemes between related sectors of economic activity - the so-called multiplier effect. It is pointed out that with the unlimited expansion of the scale, the shadow economy absorbs and begins to control various areas of a completely legal economy and encourages the creation of “gray” and “black” markets. Illegal production, trade in weapons and ammunition, trade in substandard and uncertified goods, abuse of power and authority, which in turn increases the level of corruption and officials involved in the

illegal economy. Proceeds from such activities can be used to finance criminal activities and facilitate the introduction of further illegal money laundering schemes. Emphasis is placed on the need for governments to develop and apply methods to combat illegal economic activity in order to minimize the negative impact of the shadow economy on the welfare of the population, loss of funds from state budgets and the volume of illegal movement of goods. Future research should analyze and systematize the possible theoretical and methodological approaches to the informal (shadow) economy at different levels of economic activity in international economic relations.

Ключові слова: *тіньова економіка; глобалізація; світове господарство; «сірий» ринок; «чорний» ринок; нелегальні операції.*

Key words: *shadow economy; globalization; world economy; “gray” market; “black” market; illegal operations.*

Постановка проблеми. Зовнішньоекономічна діяльність є важливою сферою для будь-якої країни світу, яка підлягає регулюванню в тій чи іншій мірі на національному рівні. Різниця в рівнях захисту ринків, цін на них на продукцію, попиту та пропозиції зумовлює перехід частини операторів ринків у нелегальну (тіньову) діяльність. У такому разі для більшості країн світу актуальним є визначення втрат від сірих і чорних операцій та недоотриманих надходжень до бюджету від зовнішньоекономічної діяльності. Боротьба з тіньовими схемами є актуальною для сучасної світової економіки і на глобальному рівні, адже незважаючи на значні зусилля світового співтовариства та міжнародних організацій, на світовому ринку існує широка пропозиція контрафактних товарів сумнівної якості, наприклад, медикаментів, запасних частин, одягу та предметів розкоші. Наприклад, на східних кордонах ЄС проблема з незаконним перевезенням товарів з приховуванням їх від митних служб є досі невирішеною. Багато компаній використовують так звані «сірі схеми» для збільшення власного прибутку, незважаючи на закон та моральні засади. Тому боротьба з тіньовими операціями та легалізація економічної активності є важливим завданням урядів кожної країни світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про актуальність вказаної проблематики свідчить широке її дослідження не лише вітчизняними (зокрема Т. Мельником, М. Флейчук тощо), а й зарубіжними провідними вченими, такими як Дж. Бгаваті, Б. Гансен, В. Кентон та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Оцінка обсягів тіньової економіки як у глобальному масштабі, так і на національному рівні є надзвичайно складним завданням, адже не існує офіційної статистики щодо проведених нелегальних операцій, а також не існує єдиного підходу до застосування методів проведення дослідження стосовно цієї проблематики. Та навіть немає єдиного визначення поняття самої тіньової економіки у науковій літературі. Окрім того, як на глобальному, так і на національних рівнях питання боротьби з тіньовими схемами досі не вирішене та гостро постає щодо окремих товарів та визначених регіонів.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення теоретичних основ та визначення основних детермінант тіньової економіки, яку ще часто називають другою економікою, у сучасному глобалізованому світовому господарстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням Міжнародного валютного фонду (МВФ), тіньова економіка, або ж підпільна, «друга», неформальна, паралельна економіка, включає в себе не тільки незаконну діяльність певних суб'єктів, але й незадекларований дохід від грошових, бартерних операцій та виробництва чи реалізації легальних товарів та послуг. Тіньова економіка охоплює всі види економічної діяльності, які, як правило, підлягають оподаткуванню, якби вони були б задекларовані у податкові органи [1]. Зауважимо, що остаточного і єдиного визначення терміну тіньової економіки не існує, оскільки вона перебуває у постійному русі, характеризується безперервним розвитком та змінами, а її напрями також коригуються відповідно до змін національних податкових та регулятивних систем. У зв'язку з цим також майже неможливо здійснити точну оцінку обсягів тіньової економіки, зокрема нелегальних потоків міжнародної торгівлі. Загалом статистичні служби країн світу згідно методології виділяють чотири ключові групи, представлені на рис. 1, на яких базується статистично-аналітична інформація, - це незаконна, нелегальна, неформальна економіка, а також окрему групу становлять усі решта види тіньової господарської діяльності, які неможливо включити три попередні.

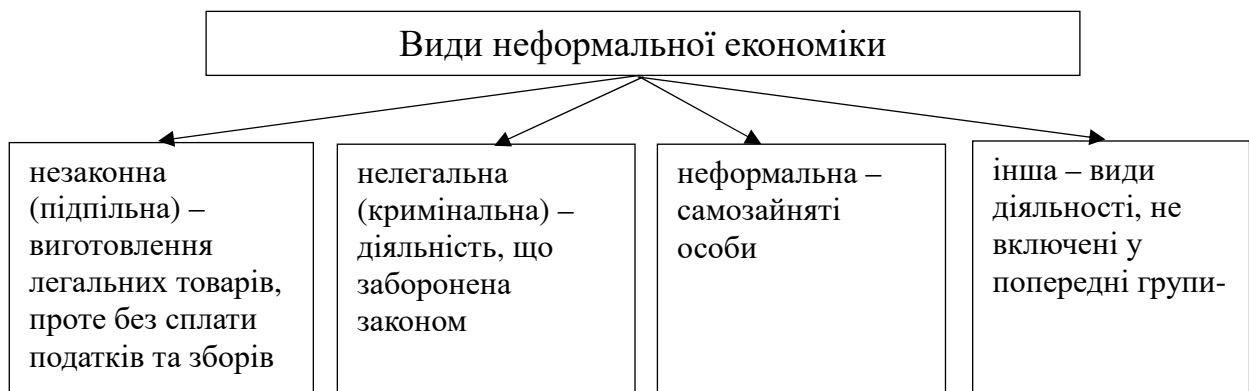


Рис. 1. Класифікація видів неформальної (тіньової) економіки

Джерело: складено автором за [2]

Невід’ємними складовими тіньової економіки є так звані тіньові ринки та тіньові операції. Загалом тіньовий ринок можна поділити на сірий, який є напівлегальним, неофіційним, та чорний – нелегальний, кримінальний.

Операції на сірому ринку [3] являють собою продаж товарів виробником чи його авторизованим агентом поза межами домовленостей між дистриб’ютором та виробником. Такі товари є цілком легальними, не є контрафактними, проте виготовлені за кордоном, імпортовані без згоди власника торговельної марки і реалізуються через неавторизованих постачальників. Це можуть бути товари оригінального виробника обладнання, що продаються дешевше, але не обов’язково нижчої якості, з втратою гарантії виробника, оскільки були виготовлені для продажу у інших регіонах, митних просторах, тощо. Наприклад, лєвова частка продукції компанії Apple, що реалізується в митному просторі України; продаж британським супермаркетом Tesco у кінці 1990-х років продукції Levis Strauss Jeans купленої на сірому ринку ЄС, що дозволило знизити ціну вдвічі у порівнянні з офіційним магазином.

Операції на чорному ринку, або «чорні» операції, є економічною діяльністю, яка відбувається за межами каналів визначених урядом [4]. Операції на чорному ринку зазвичай відбуваються «під прилавком», щоб учасники могли уникнути урядового контролю, ставок, цін та податків. Такими операціями незаконно торгуються високо контрольовані речовини або продукти, такі як наркотики та вогнепальна зброя. «Чорні» операції суттєво впливають на економіку, оскільки жодна економічна активність не реєструється, а податки не сплачуються.

Одним із сучасних прикладів використання чорного ринку є маркетплейс Silk Road. Це була площадка, де криптовалюта використовувалась для відмивання коштів, нелегальної торгівлі товарами та послугами.

Маркетплейс працював з 2011 по 2013 рр., доки не був закритий ФБР. Засновником ресурсу був 29-річний інженер Росс Ульбріхт. На площадці можна було придбати героїн, гранатомети, фальшиві документи, чи замовити вбивство.

Недоліками чорного ринку є ризик шахрайства, можливість насильства, осідання підроблених товарів у митному просторі, фальсифікована продукція (що особливо небезпечно у випадку з лікарськими препаратами).

Зазначимо, що як на міжнародному, так і на національному рівнях тіньова економіка характеризується високим рівнем системності та мобільності.

Системність означає, що за умов розширення масштабів неформальної економічної діяльності кримінальна складова поглине або створить підконтрольними всі інші, навіть і не кримінальні її прояви. Одним з поширених таких проявів можна вважати контрабанду, тобто перевезення певних товарів з митного простору однієї держави до такої іншої. Виручені нелегальні прибутки з такого тіньового бізнесу потребують і подальших схем для їх відмивання, що породжує цілий ланцюг так званих «сірих схем», які працюють у симбіозі одна з одною, а інколи навіть і створюються одними і тими ж особами. Однак, не всі ресурси, здобуті таким способом, реінтегруються у звичайну, офіційну економіку – частина з них використовується для фінансування тероризму чи виготовлення наркотичних речовин.

Мобільність тіньової економіки означає, що вона легко пристосовується до кон’юнктурних та регулятивних змін у зовнішньоекономічній сфері окремих країн та на світових ринках загалом. Для її розвитку і поширення сприятливими є різноманітні кризи, збройні внутрішні та зовнішні конфлікти, соціальна нестабільність.

Характерною рисою неформальної економіки є її мультиплікаційний ефект — поширення та приріст нелегальних операцій в інших суміжних сферах господарського життя. Так, наприклад, зростання тінізації зовнішньоекономічних відносин приводить і до потенційної тінізації фінансово-кредитного сектору.

Основними напрямками тіньової економіки на світовому ринку виділяють [5]:

- 1) легалізацію («відмивання») нелегально отриманих прибутків.
- 2) ухилення від оподаткування;
- 3) нелегальне виробництво, в тому числі й контрафактної продукції;

- 4) використання нелегальних (тіньових) фінансів для кредитування та інвестування у інші нелегальні сфери чи тіньові схеми;
- 5) нелегальний імпорт-експорт капіталів;
- 6) проведення незаконних платіжних операцій із використанням незаконних платіжних засобів;
- 7) зловживання повноваженнями та владою;
- 8) фальсифікацію ціни товарів та служб;
- 9) міжнародну нелегальну торгівлю підакцизними товарами;
- 10) торгівлю людьми чи їх частинами;
- 11) торгівлю зброєю та боєприпасами;
- 12) торгівлю неякісними та несертифікованими товарами;
- 13) корупцію тощо.

Однією з основних проблем, які спричиняє тіньова економіка для національних економік зокрема та світового господарства в цілому, є те, що у процесі свого розвитку тіньова міжнародна діяльність поглинає і легальні сфери економіки. Прикладом може слугувати схема інтеграції та адаптації кримінального ринку торгівлі людьми у легальний ринок праці, представлена на рис. 2. Таким чином, цілком легальний прозорий бізнес поступово набуває ознак тіньового. А з розвитком глобалізації цілком можливо, що робітників на виробництві замінить нелегальна дешева робоча сила із країн третього світу.



Рис. 2. Сфери інтеграції тіньового і легального бізнесу

Джерело: [6]

Як свідчать дослідження [7], тіньові зовнішньоекономічні операції використовуються для виведення неофіційних доходів від нелегальної, а подекуди й кримінальної, діяльності закордон, ускладнення пошуку й повернення, а саме конфіскації, отриманих прибутків, відмивання з подальшою реінтеграцією та зворотнім інвестуванням у економіку держави.

Як сказано вище, невід’ємною складовою тіньової міжнародної економіки у світовому господарстві є нелегальне переміщення товарів. Існує багато способів приховування товарів від митного контролю державних митних служб. З розвитком технологій та недосконалістю законодавства з’являються різні нові схеми. За даними Центру соціально-економічних досліджень «CASE Україна» [8] та митної енциклопедії [9, с. 381] популярними є наступні схеми:

1. Pocket cargo (так звані «піджаки»). Перенесення через митний кордон двох держав фізичними особами товарів на загальну суму 500 євро та загальною масою 50 кг.
2. “Empty” trucks (так звані «пусті вантажівки»). Транспортний засіб декларується як порожній.
3. Faked transit (фіктивний транзит). Транспортний засіб прямує транзитом з певним товаром через митний простір держави. При тому на території держави цей товар безслідно зникає, а транзит закривається порожнім транспортним засобом.

4. Faked weight (фіктивна маса). Транспортний засіб декларується з заниженою масою транспортованого вантажу.
5. Disguising goods (так зване «маскування товару»). Вантаж декларується під виглядом інакшого, подібного, але з приховуванням реальної вартості.
6. Cover goods (приховування товарів). Між упакувань одного виду вантажу знаходиться інший, відмінний від декларованого.
7. Об'їзд митних постів. Використовуються путівці та об'їзні дороги.
8. Використання тварин, дронів, торпед, трубопроводів, тунелів.

До одного з найбільш поширених способів нелегального переміщення товарів відноситься контрабанда продукції. На нашу думку, теоретично-методичні підходи до оцінки обсягів та напрямків нелегального переміщення товарів через митну територію країни повинні базуватися на визначенні поняття, поданому у Статті 201 Кримінального Кодексу України, де контрабанда – це переміщення через митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, лісоматеріалів та пиломатеріалів (оброблених чи необроблених) заборонених до вивозу за межі митного кордону України, небезпечних речовин і/або матеріалів (в тому числі отруйних, вибухових, сильнодіючих, радіоактивних), зброї або боєприпасів (крім мисливської гладкоствольної та боєприпасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів [10]. Отже, можна вважати, що контрабандою є переміщення товарів через митний кордон держави будь-яким із можливих способів, які дають можливість приховувати ці операції (або частини цих операцій) від державних інститутів митного контролю, наприклад, Державної митної служби, чим завдають значних збитків державному бюджету, а відтак і національній економіці в цілому.

Всебічна детермінація поняття контрабанди зумовлює необхідність групування контрабандних товарів відповідно до глибини нанесення ними шкоди життю та здоров'ю людей, тварин, рослин. Така класифікація на практиці дає можливість оцінити загрози, які створює тінізація ринку для національної економічної безпеки країн, та напрацювати ефективні заходи боротьби з нелегальною торгівлею. Отже, можна виділити наступні групи контрабандної продукції:

- 1) особливо цінні товари – товари, які є культурними цінностями, частини та органи людини, рідкісні види фауни та флори тощо;
- 2) товари, що загрожують життю та здоров'ю, людини – наркотичні та психотропні засоби, їх аналоги, прекурсори, сильнодіючі та отруйні речовини, фальсифіковані ліки;
- 3) товари, що загрожують особистій та громадській безпеці, – вибухові, радіоактивні, токсичні матеріали, зброя та боєприпаси; небезпечні відходи, мікробіологічні агенти;
- 4) товари, що загрожують суспільній моралі, – твори, які пропагують насильство та жорстокість;
- 5) предмети, що загрожують особистій недоторканності особи, – спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації.

Ще одним способом класифікації контрабандного перевезення товарів на етапах планування, виконання, приховування та незаконного переміщення товарів через митний кордон варто визначити поділ способів контрабандного переміщення товарів через кордон на фізичні та економічні. До фізичних способів можна віднести безпосереднє приховування наявності товарів від державних митних служб, погрози працівникам митної служби тощо, а економічними можна вважати усі дії, пов'язані із хабарництвом та спробами підкупу працівників митниці, використання дипломатичного статусу та/чи захисту для нелегального переміщення товарів, навмисне заниження митної вартості товару тощо.

Варто зазначити, що у розрізі світового ринку найбільшу частку відомих схем контрабанди займає недостовірне декларування товарів та їх митної вартості. Серед інших найбільш поширених операцій, які сприяють тінізації світового господарства, можна виділити недостатнє налагодження обміну даними між митними службами країн-партнерів, недосконалість митного та статистичного обліку товарів, які перевозяться через кордон, нерозвинену інфраструктуру митних постів, слабку захищеність кордонів за межами контрольно-пропускних пунктів, корумпованість митних служб та співпрацю їхніх працівників та інших державних службовців з контрабандистами, недостатнє фінансове та соціальне забезпечення працівників митної служби, низький фаховий рівень державних митних органів у цілому.

Загалом збільшення рівня тіншової економіки дестабілізує та знижує якість життя у будь-якій країні світу. Незаконне ввезення чи вивезення товарів, використання зовнішньоекономічних тіншових схем для незаконного збагачення має суттєвий негативний вплив на наповнення бюджету, деморалізує легальних підприємців та спотворює чесну конкуренцію. Саме тому протидія експортним тіншовим схемам є однією з ключових умов розвитку національних економік, особливо це твердження стосується країн, що розвиваються. Непродуктивний відплив капіталів за межі держави збільшує рівень тінізації, що згодом створює серйозні недоліки у зовнішньоекономічній діяльності та сприяє підґрунтя для схем для ухилення від сплати чи незаконного повернення податків та відмивання коштів.

Країни світу намагаються стримувати й знищувати прояви незаконної зовнішньоекономічної діяльності. Держави, що зазнають збитків від тіншових експортних та імпорتنих схем, на законодавчому рівні вводять механізми боротьби, залучають різні державні структури та міжнародні організації.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. При необмеженому розширенні масштабів, тіншова економіка поглинає та починає контролювати різні сфери цілком легальної економіки та спонукає до створення «сірих» та «чорних» ринків. Появляються нелегальні виробництва, торгівля зброєю та

боєприпасами, торгівля неякісними та несертифікованими товарами, зловживання повноваженнями та владою, що згодом впливає на зростання рівня корупції та залучених до нелегальної економіки посадових осіб. Прибутки від такої діяльності можуть використовуватися для фінансування кримінальних діянь та сприяють впровадженню подальших нелегальних схем для відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом. Проведене дослідження тіньової економіки дало змогу визначити основні риси тіньової економіки, до яких можна віднести системність та мобільність, а також поширення тіньових схем між суміжними секторами – так званий ефект мультиплікатора. У майбутніх дослідженнях варто звернути увагу на аналіз та систематизацію можливих теоретико-методологічних підходів до аналізу неформальної (тіньової) економіки на різних рівнях господарської діяльності у міжнародних економічних відносинах.

Список літератури.

1. Schneider F., Enste D. Hiding in the Shadows: The Growth of the Underground Economy. IMF. Economic Issues. 2002. №. 30. 24 p.
2. Семібратова Я.Г., Іванченко Г.Ф. Методи оцінки тіньової економіки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 6. Ч. 3 С.27-31.
3. Hayes A. Grey Market. *Investopedia*. 2019, January 07. URL: <https://www.investopedia.com/terms/g/greymarket.asp>.
4. Kenton W. Black Market. *Investopedia*. 2021, May 29. URL: <https://www.investopedia.com/terms/b/blackmarket.asp>.
5. ДФС: Посилено заходи з викриття спроб незаконного переміщення громадянами товарів через кордон подрібненими партіями. URL: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/print-303474.html>
6. Чернявський С. С., Некрасов В. А., Титко А. В. Тіньова економіка в Україні: стан, тенденції, шляхи подолання: аналітичний огляд. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2017. 152 с.
7. Осипчук М.Д. Специфіка відмивання злочинних доходів за допомогою зовнішньоторговельних операцій в Україні. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Треті економіко-правові дискусії*. Київ, 2014. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1192/>.
8. Fighting systematic smuggling: Customs reform in Ukraine. Center for Socio-Economic Research Case Україна, 2019. URL: <https://wiiw.ac.at/fighting-systematic-smuggling-customs-reform-in-ukraine-dlp-4636.pdf>.
9. Митна енциклопедія: У двох томах.: за ред. І.Г. Бережнюка. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2013. Т.1. 472 с.
10. Кримінальний кодекс України від 18. 10. 2019, URL: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20191018>>

References.

1. Schneider, F., Enste, D. (2002). *Hiding in the Shadows: The Growth of the Underground Economy*. IMF. Economic Issues. №. 30. 24 p.
2. Semibratova, Ya. G, Ivanchenko, G. F. (2016). "Methods for estimating the shadow economy of Ukraine". *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 6, part 3, pp. 27-31.
3. Hayes, A. (2019), Grey Market. *Investopedia*, January 07, available at: <https://www.investopedia.com/terms/g/greymarket.asp>
4. Kenton, W. (2021), Black Market, *Investopedia*, May 29, available at: <https://www.investopedia.com/terms/b/blackmarket.asp> (accessed: 20.04.2022).
5. DFS: *Posyleno zakhody z vykryttya sprob nezakonnoho peremishchemnya hromadyanamy tovariv cherez kordon podribnenyimi partiyamy* [SFS: Measures to expose attempts by citizens to smuggle goods across the border in small batches have been strengthened], available at: <http://sfs.gov.ua/media-tsentr/novini/print303474.html>
6. Chernyavs'kyu, S. S., Nekrasov, V. A., Tytko A. V. (2017), *Tin'ova ekonomika v Ukrayini: stan, tendentsiyi, shlyakhy podolannya: analitychnyi ohliad* [Shadow economy in Ukraine: state, trends, ways to overcome: analytical review], Kyiv, Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 152 p.
7. Osipchuk, M. D. (2014), "Specifics of money laundering through foreign trade operations in Ukraine", *Materialy mizhnarodnoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi* [Proceedings of the international scientific-practical conference], Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia Treti ekonomiko-pravovi dyskusiyi [International Scientific-practical Conference Third Economic and Legal Discussions], Kyiv, available at: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1192/>
8. *Fighting systematic smuggling: Customs reform in Ukraine*. (2019), Kyiv, Center for Socio-Economic Research Case Ukraine, available at: <https://wiiw.ac.at/fightingsystematic-smuggling-customs-reform-in-ukraine-dlp-4636.pdf>
9. *Mytna entsyklopediya* [Customs Encyclopedia] (2013). Edited by I.G. Berezhnyuk, Khmelnytsky, PE Melnyk A.A., in 2 volumes, vol.1, 472 p.
10. *Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny* [Criminal Code of Ukraine], from 18. 10. 2019, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20191018>